

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในการวิจัยเรื่อง สติธิชุมชนในการเคลื่อนไหวเพื่อการจัดการทรัพยากรที่ดิน ป่า และน้ำที่ยั่งยืน : กรณีศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วง 2531 – 2553 การวิจัยนี้เป็นวิธีการวิจัยแบบผสมผสาน (mixed methods research) ระหว่างวิธีการวิจัยเชิงปริมาณกับวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์การศึกษาดังนี้

ประการที่หนึ่ง การใช้สติธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ ในการเคลื่อนไหวเพื่อนำไปสู่เป้าหมายในการจัดการทรัพยากร อาทิ ป่า ดิน น้ำ ที่ยั่งยืน

ประการที่สอง กลยุทธ์หลักในการระดมทรัพยากรของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายในการจัดสรรทรัพยากร อาทิ ป่า ที่ดิน และน้ำที่ยั่งยืน

ประการที่สาม การใช้โอกาสทางการเมืองเชิงโครงสร้าง เพื่อทำให้นักการเมืองและสังคมตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นตามมา

ประการที่สี่ เครื่องมือในการต่อสู้ อาทิเช่น การสร้างกรอบวาทกรรม การจูงใจโดยใช้วาทกรรม หรือถ้อยคำที่กระตุ้นจิตใจให้ประชาชนหรือสมาชิกของขบวนการออกมาร่วมกันเคลื่อนไหว ทั้งนี้เพื่อให้เป้าหมายในการจัดการทรัพยากร อาทิ ที่ดิน ป่า และน้ำ บรรลุผลโดยการใช้สติธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.1.1 สรุปผลเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับสมาชิกชุมชน/ชุมชนท้องถิ่น

สรุปผลเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับสมาชิกชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นที่เป็นผู้ตอบแทน สอบถามพบว่า แบบสอบถามได้รับการตอบทุกคนคือร้อยละ 100 โดยเป็นเพศชาย ร้อยละ 48.8 เพศหญิง ร้อยละ 51.2 ในด้านอายุส่วนใหญ่มีอายุอยู่ระหว่าง 36 – 45 ปี ร้อยละ 31.9 รองลงมาอยู่ระหว่าง 46 – 55 ปี ร้อยละ 27.3 และอายุ 56 ปีขึ้นไป ร้อยละ 27.2 ตามลำดับ สำหรับระดับการศึกษาส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับการศึกษาต่ำกว่าระดับอนุปริญญา ร้อยละ 64.6 รองลงมาไม่มีการศึกษา ร้อยละ 14.5 มีการศึกษาในระดับอนุปริญญา ร้อยละ 12.6 ตามลำดับ สำหรับอาชีพ ส่วนใหญ่มีอาชีพอิสระ แรงงานฝีมือ เกษตรกร ร้อยละ 68.6 รองลงมากลุ่มอาชีพพาณิชย์กรรม เจ้าของธุรกิจ และการค้าขาย ร้อยละ 17.0 และกลุ่มวิชาชีพ/วิชาการ ได้แก่ รับราชการและรัฐวิสาหกิจ ร้อยละ 3.4 ตามลำดับ สำหรับรายได้ ส่วนใหญ่มีรายได้อยู่ระหว่าง 5,001-10,000 บาทต่อเดือน ร้อยละ 63.5 รองลงมารายได้อยู่ระหว่าง 10,001 – 20,000 บาท ต่อเดือน ร้อยละ 22.7 และไม่มีรายได้ ร้อยละ 6.2 ตามลำดับ

5.1.2 การใช้สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ ในการเคลื่อนไหวเพื่อนำไปสู่เป้าหมายในการจัดการทรัพยากร อาทิ ป่า ดิน น้ำ ที่ยั่งยืน

การใช้สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ค่าเฉลี่ยของระดับความคิดเห็นในภาพรวมเห็นด้วยระดับมาก ($\bar{X} = 4.20$)

1) การใช้สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ในภาพรวมเกี่ยวกับการใช้สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญรายมาตรา ระดับความคิดเห็นในภาพรวมเห็นด้วยระดับมาก ($\bar{X} = 4.19$)

เมื่อพิจารณารายมาตรา ปรากฏว่าค่าเฉลี่ยที่เห็นด้วยระดับมากที่สุด ได้แก่ มาตรา 46 บัญญัติไว้ว่าบุคคลที่รวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน เห็นด้วยระดับมาก ($\bar{X} = 4.38$) รองลงมาคือ ตามมาตรา 56 บุคคลย่อมมีส่วนร่วมทั้งกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษาและการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและการได้รับการคุ้มครอง ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เห็นด้วยระดับมาก ($\bar{X} = 4.24$) และ มาตรา 61 บัญญัติว่าบุคคลย่อมมีสิทธิเสนอเรื่องราวร้องทุกข์และได้รับผลการพิจารณาภายในเวลาอันสมควร รวมทั้งสิทธิที่จะฟ้องร้องหน่วยงานราชการ หน่วยงานของรัฐ ฯลฯ ซึ่งเห็นด้วยในระดับมากแต่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด ($\bar{X} = 3.92$) ตามลำดับ

เมื่อพิจารณาตามพื้นที่ ปรากฏว่าทุกพื้นที่ที่มีค่าเฉลี่ยในภาพรวมเห็นด้วยระดับมาก โดยเรียงลำดับจากพื้นที่ที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด รองลงมา และน้อยที่สุด ตามลำดับ ดังนี้ เชียงใหม่บุรี อำเภอย่านใหญ่ ตำบลย่านใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร เห็นด้วยระดับมากโดยมีค่าเฉลี่ยมากที่สุดเกี่ยวกับการใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ($\bar{X} = 4.41$) พิจารณารายมาตรา มาตราที่เห็นด้วยระดับสูงสุด คือ ตามมาตรา 46 บัญญัติไว้ว่าบุคคลที่รวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน ($\bar{X} = 4.58$) รองลงมาคือ ป่าชุมชนบ้านตาแก้ว อำเภอลำปาง ตำบลเขื่อนเพ็ญ จังหวัดสุรินทร์ เห็นด้วยระดับมากโดยมีค่าเฉลี่ยรองลงมาเกี่ยวกับการใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ($\bar{X} = 4.26$) พิจารณารายมาตรา มาตราที่เห็นด้วยระดับสูงสุด คือ ตามมาตรา 46 บัญญัติไว้ว่าบุคคลที่รวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน ($\bar{X} = 4.58$) และป่าสงวนแห่งชาติดงลาน อำเภอสี่หมุก ตำบลดงลาน จังหวัดขอนแก่นเห็นด้วยระดับมากโดยมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับน้อยที่สุดเกี่ยวกับการใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ($\bar{X} = 4.41$) พิจารณารายมาตรา มาตราที่เห็นด้วยระดับสูงสุด คือ ตามมาตรา 46 บัญญัติไว้ว่าบุคคลที่รวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน ($\bar{X} = 4.36$)

2) การใช้สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ในภาพรวมเกี่ยวกับการใช้สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญรายมาตรา ระดับความคิดเห็นในภาพรวมเห็นด้วยระดับมาก ($\bar{X} = 4.22$)

เมื่อพิจารณารายมาตรา ปรากฏว่าค่าเฉลี่ยที่เห็นด้วยระดับมากที่สุด ได้แก่ คือ มาตรา 66 วรรคหนึ่ง บัญญัติว่าบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและระดับชาติ ในระดับมาก ($\bar{X} = 4.27$) รองลงมาคือ มาตรา 66 วรรคสอง บัญญัติว่าบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืนในระดับมาก ($\bar{X} = 4.23$) และ มาตรา 67 บัญญัติว่าสิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมเพื่อให้ดำรงอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัยหรือคุณภาพชีวิตของตน ในระดับมากแต่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด ($\bar{X} = 4.18$)

เมื่อพิจารณาตามพื้นที่ ปรากฏว่าทุกพื้นที่ที่มีค่าเฉลี่ยในภาพรวมเห็นด้วยระดับมาก โดยเรียงลำดับจากพื้นที่ที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด รองลงมา และน้อยที่สุด ตามลำดับ ดังนี้ ป่าชุมชนตาเกาว์ อำเภอปราสาท ตำบลเขื่อนเพลิง จังหวัดสุรินทร์ เห็นด้วยระดับมากโดยมีค่าเฉลี่ยมากที่สุดเกี่ยวกับการใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ($\bar{X} = 4.49$) พิจารณารายมาตรา มาตราที่เห็นด้วยระดับสูงสุด คือ มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและระดับชาติ ($\bar{X} = 4.52$) รองลงมาคือ ป่าชุมชนจอมศรี อำเภอเพ็ญ ตำบลจอมศรี จังหวัดบอุดรธานี เห็นด้วยระดับมากโดยมีค่าเฉลี่ยรองลงมาเกี่ยวกับการใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ($\bar{X} = 4.48$) พิจารณารายมาตรา มาตราที่เห็นด้วยระดับสูงสุด คือ มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและระดับชาติ ($\bar{X} = 4.52$) และป่าสงวนแห่งชาติดงลาน อำเภอสีชมพู ตำบลดงลาน จังหวัดขอนแก่น เห็นด้วยระดับมากโดยมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับน้อยที่สุดเกี่ยวกับการใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ($\bar{X} = 3.97$) พิจารณารายมาตรา มาตราที่เห็นด้วยระดับสูงสุด คือ มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและระดับชาติ ($\bar{X} = 4.14$)

การที่ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณเกี่ยวกับการใช้สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2550 ปรากฏผลข้างต้นในแง่ของหลักการถือว่าการใช้สิทธิชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นตามมาตราที่กล่าวข้างต้นของรัฐธรรมนูญทั้ง 2 ฉบับ สะท้อนให้เห็นว่าบรรดาแกนนำไม่ว่ากรณีของป่าชุมชนหรือกรณีของเขื่อนต่างรู้จักใช้สิทธิชุมชน/

ชุมชนท้องถิ่นของพวกเขา แต่ในทางปฏิบัติแม้ว่าการใช้สิทธิชุมชนตามมาตราข้างต้นที่ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับเห็นด้วยมาก แต่เมื่อมีการใช้สิทธิชุมชนตามมาตราที่กล่าวมาในกรณีของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 กลับพบว่าทำได้ยาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการพิจารณาสิทธิชุมชน การใช้สิทธิชุมชนไม่ได้มองจากรากฐานที่เป็นจริงของสังคมไทย ซึ่งหากจะแก้ปัญหาดังกล่าวให้ลุล่วงลงไปได้คงต้องใส่ความคิดที่เป็นรูปธรรมมากกว่าความคิดที่เป็นนามธรรม ขณะเดียวกันความคิดนั้นๆ ต้องมีรากฐานตามความเป็นจริงในสังคมไทย ที่ชุมชนปฏิบัติได้จริง

5.1.3 กลยุทธ์หลักในการระดมทรัพยากรของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในการทำให้สมาชิกของชุมชนเข้าร่วมเคลื่อนไหวเพื่อนำไปสู่เป้าหมายในการจัดการทรัพยากร อาทิ ป่า น้ำ และที่ดินที่ยั่งยืน

กลยุทธ์หลักที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ใช้ในการระดมทรัพยากรเพื่อนำไปสู่เป้าหมายในการจัดสรรทรัพยากรป่า ที่ดิน น้ำที่ยั่งยืน ค่าเฉลี่ยของระดับความคิดเห็นในภาพรวมเห็นด้วยระดับมาก ($\bar{X} = 3.54$) เมื่อพิจารณารายข้อปรากฏผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่ามี 2 กลยุทธ์หลักที่ชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นเห็นด้วยในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยสูงสุดสองลำดับแรก ได้แก่

1) กลยุทธ์หลักด้านเป้าหมายที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้ระบุไว้ว่ามีโอกาสของความสำเร็จได้มากเพียงพอ ผลทำให้สมาชิกของชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมดังกล่าว ($\bar{X} = 3.70$)

2) กลยุทธ์ด้านผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการเข้าร่วมในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม กลยุทธ์หลักนี้มีผลทำให้สมาชิกชุมชนทั้งในกรณีของป่าชุมชนและเขื่อนเข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมดังกล่าว ($\bar{X} = 3.69$)

การที่ปรากฏผลของการวิเคราะห์ข้อมูลปริมาณข้างต้นน่าจะเป็นเพราะองค์ประกอบ 3 ประการ อันได้แก่ *องค์ประกอบแรก* องค์ประกอบด้านต้นทุนและกำไรหรือผลตอบแทน ถ้าสมาชิกชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นสมาชิกป่าชุมชนหรือเขื่อน หากเห็นว่าพวกเขาเข้าร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแล้ว พวกเขาได้รับผลตอบแทนที่คุ้มค่าหรือเกินความคุ้มค่าที่ต้นทุน ได้แก่ แรงกาย แรงใจ หรือเงินบริจาค เป็นต้น ก็จะเข้าร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม สำหรับ*องค์ประกอบที่สอง* องค์ประกอบด้านทรัพยากรด้านความคาดหวังในความสำเร็จที่จะเกิดขึ้นตามมาที่จะเป็นแรงกระตุ้นในการเข้าร่วมของชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นในการเข้าร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม และการที่ชุมชน/ชุมชนท้องถิ่น อันได้แก่ ป่าชุมชนบ้านตากแดดอำเภอนางรอง ตำบลนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ และป่าชุมชนจอมศรี อำเภอเพ็ญ ตำบลจอมศรี จังหวัดอุดรธานี ที่ต่างเห็นด้วยในระดับมากในกลยุทธ์ด้านเป้าหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในการจัดสรรทรัพยากร อาทิ ป่า ที่ดิน และน้ำที่ยั่งยืนที่กำหนดไว้มีโอกาสของความสำเร็จที่มากเพียงพอจึงได้เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

5.1.4 การใช้โอกาสทางการเมืองเชิงโครงสร้างเพื่อช่วยให้นักการเมืองและสังคมตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับพวกตน

การใช้โอกาสทางการเมืองเชิงโครงสร้างโดยเฉพาะการเปิดพื้นที่สื่อของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมดังกล่าวเพื่อช่วยให้นักการเมืองและสังคมตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับพวกตน ค่าเฉลี่ยของระดับความคิดเห็นในภาพรวมเห็นด้วยปานกลาง ($\bar{X} = 3.04$)

เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อปรากฏว่าแต่ละข้อมีค่าเฉลี่ยปานกลางเช่นเดียวกัน แต่ข้อที่ได้รับการเห็นด้วยในระดับปานกลางสูงกว่าข้ออื่นๆ ได้แก่ การที่สมาชิกหรือบุคคลที่เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมประเมินความสำเร็จที่จะเกิดขึ้นกับพวกตน และแต่ละคนเข้าร่วมเพราะมีจิตสำนึกตลอดจนมีระดับการรับรู้เหตุผลของการเข้ามาเคลื่อนไหวทางสังคม

หากพิจารณาเป็นรายพื้นที่หรือรายชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นในเรื่องของการใช้โอกาสทางการเมืองเชิงโครงสร้างเพื่อเปิดพื้นที่สื่อของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมส่วนใหญ่ที่มีค่าเฉลี่ยปานกลางเรียงตามลำดับค่าเฉลี่ยปานกลางสูงสุดสองลำดับแรก ดังนี้ เชื้อนปากมูล ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี รองลงมาที่มีค่าเท่ากัน ได้แก่ ป่าชุมชนโคกหินลาด ตำบลนาข่า อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์ และป่าชุมชนบ้านตากแดด อำเภอนางรอง ตำบลนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์

การที่ปรากฏผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณดังที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเพราะข้อจำกัดดังต่อไปนี้ (1) ความเข้มแข็งของชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นที่มาเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (2) ระดับจิตสำนึกของชุมชน/ชุมชนท้องถิ่น (3) การใช้โอกาสทางการเมืองเชิงโครงสร้างเพื่อเปิดพื้นที่สื่อของขบวนการ

5.1.5 การใช้เครื่องมือในการต่อสู้ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยใช้วิธีการสร้างกรอบวาทกรรมหรือวิธีจูงใจโดยใช้วาทกรรมการเมืองหรือการใช้ถ้อยคำที่ไปกระตุ้นจิตใจให้สมาชิกของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมออกมาเคลื่อนไหวเพื่อให้เป้าหมายในการจัดสรรทรัพยากร อาทิ ที่ดิน ป่า และน้ำให้มีความยั่งยืนโดยมีการใช้สิทธิชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550

การใช้เครื่องมือในการต่อสู้ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยใช้วิธีการสร้างกรอบวาทกรรมหรือวิธีจูงใจโดยใช้วาทกรรมการเมืองหรือการใช้ถ้อยคำที่ไปกระตุ้นจิตใจให้สมาชิกของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมออกมาเคลื่อนไหวในภาพรวมมีระดับความเห็นด้วยปานกลาง ($\bar{X} = 3.06$)

เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบ เครื่องมือในการต่อสู้ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยใช้วิธีการสร้างกรอบวาทกรรม วิธีการสร้างกรอบการจูงใจโดยใช้วาทกรรมทางการเมือง การใช้ถ้อยคำที่กระตุ้นจิตใจให้สมาชิกของขบวนการออกมาเคลื่อนไหวเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ และป่าที่ยั่งยืน พบว่า การสร้างกรอบการจูงใจที่จะไปช่วยกระตุ้นจิตใจของสมาชิกให้มีความตื่นตัวในการเคลื่อนไหวในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ ตลอดจนการจัดให้มีคำชี้แจงที่มีเหตุผลที่มีความหนักแน่นของการออกมาเคลื่อนไหว ชาวบ้านเห็นด้วยระดับปานกลางที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด

($\bar{X} = 3.16$) ซึ่งมีระดับความเห็นด้วยเท่ากับการนำเสนอทางออกหรือทางแก้ปัญหาที่มีการนำเสนอทางออกหรือทางแก้ปัญหาไว้หลากหลายทางเลือกที่มีความเหมาะสม ทั้งนี้เพื่อจะได้มีโอกาสเลือกทางเลือกหรือมีความสอดคล้องกับบริบททางการเมืองในขณะนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผล ที่ชาวบ้านเห็นด้วยระดับปานกลางที่มีค่าเฉลี่ยเท่ากัน ($\bar{X} = 3.16$)

รองลงมาคือ การสร้างกรอบการจูงใจโดยการหยิบยกคุณลักษณะของความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น ซึ่งจะทำให้ขบวนการมีเป้าหมายในการกระทำสิ่งต่าง ๆ ที่มีความชอบธรรมในการเคลื่อนไหว มีระดับความคิดเห็นปานกลาง ($\bar{X} = 3.12$) และการใช้ถ้อยคำที่มีการเรียงร้อยที่จะนำไปกระตุ้นจิตใจที่นำไปสู่การให้บุคคลแสดงออกโดยกระทำการตามวิธีการแก้ไขปัญหที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนำเสนอไว้เท่านั้น มีระดับความคิดเห็นปานกลางที่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด ($\bar{X} = 2.95$) ซึ่งมีระดับความเห็นด้วยเท่ากับการสร้างกรอบการจูงใจที่ต้องมีการคำนึงถึงประสบการณ์ที่บุคคลที่ออกมาเคลื่อนไหวมีอยู่ร่วมกันด้วยจึงจะถือว่าการสร้างกรอบการจูงใจดังกล่าวมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล มีระดับความคิดเห็นปานกลาง ($\bar{X} = 2.95$)

เมื่อพิจารณานาตามพื้นที่ พบว่าทุกพื้นที่ที่มีค่าเฉลี่ยให้ภาพรวมเห็นด้วยระดับปานกลาง ยกเว้นพื้นที่เขื่อนปากมูล ที่เห็นด้วยระดับมาก โดยเรียงลำดับจากพื้นที่ที่มีค่าเฉลี่ยของระดับความเห็นด้วยสูงที่สุด รองลงมา และต่ำที่สุด ตามลำดับ ดังนี้ เขื่อนปากมูล ป่าชุมชนโคกหินลาน และป่าชุมชนตาเกาว์ตามลำดับ

5.2 อภิปรายผล

สิทธิชุมชนในการเคลื่อนไหวเพื่อการจัดการทรัพยากรที่ดิน ป่า และน้ำที่ยั่งยืน : กรณีศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือใน พ.ศ. 2531-2553

การที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ได้มีการใช้กลยุทธ์ในการเคลื่อนไหวทั้ง 8 ด้าน ได้แก่ กลยุทธ์ด้านการได้ผลประโยชน์ร่วมกันจากการเข้ามามีส่วนร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ กลยุทธ์ด้านเป้าหมายที่มีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จจากการเข้าร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ กลยุทธ์ด้านอุดมการณ์ที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ทำให้สมาชิกของขบวนการเชื่อว่าเป็นอุดมการณ์ที่ถูกต้อง กลยุทธ์ด้านการลดค่าใช้จ่ายหรือการลดต้นทุนที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ต้องใช้เวลาในการการเคลื่อนไหวแม้จะมีค่าใช้จ่ายมาก แต่ผลตอบแทนที่จะได้รับมีผลตอบแทนมากกว่า กลยุทธ์ด้านความสัมพันธ์ที่มีความเท่าเทียมกันจากการที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ทำให้สมาชิกมีความรู้สึกดังกล่าว่าข้างต้น กลยุทธ์ด้านบุคคลที่เป็นแกนนำของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่มีศักยภาพที่เพียงพอที่จะทำให้ข้อตกลงมีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย กลยุทธ์ด้านโอกาสทางการเมืองที่จะเกิดขึ้นจากการที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ทำให้สมาชิกเกิดความคาดหวังว่ามีโอกาสที่จะสำเร็จมากพอ และกลยุทธ์ด้านยุทธวิธีที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่นำมาใช้ทำให้สมาชิกเห็นว่ายุทธวิธีดังกล่าวมีผลต่อ

โอกาสที่จะเกิดความสำเร็จร่วมกันมีความเป็นไปได้สูงทำให้สมาชิกใช้เป็นเกณฑ์ในการเข้าร่วมใน ขบวนการดังกล่าวเพื่อไปสู่การจัดสรรทรัพยากร (allocate of values) ด้านทรัพยากรป่า ที่ดิน และน้ำที่ ยั่งยืน สอดคล้องกับทฤษฎีการระดมทรัพยากร (resource mobilization theory) ที่ให้ความสำคัญ กับโครงสร้าง ความสามารถในการระดมทรัพยากร ฐานะของบุคคลในเครือข่ายทางสังคม แรงกดดันที่ เป็นเหตุผลของการเข้าร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ เป็นเหตุผลของการเข้าร่วม ขบวนการทางสังคม โดยพื้นฐานของทฤษฎีนี้มีองค์ประกอบหลักที่ใช้อธิบายการเข้าร่วม 3 ประการ คือ⁹⁸

1. ต้นทุนและกำไรของการมีส่วนร่วม (the costs and benefits of participation)

ต้นทุนและกำไรของการมีส่วนร่วมเป็นกฎเกณฑ์สำคัญของการวิเคราะห์กระบวนการ ระดมพลังเป็นองค์ประกอบสำคัญของทฤษฎีระดมทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับหลักเหตุผล (logic) ของ Olson (1968) เกี่ยวกับการกระทำร่วมกันโดยเฉพาะในระหว่างแรงกระตุ้นร่วม (collective incentives) และแรงกระตุ้นของบุคคล (selective incentive) แรงกระตุ้นที่ต่างกันมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม แม้ว่าแรงกระตุ้นร่วมจะมีคุณลักษณะที่ตอบสนอง และเป็นเงื่อนไขร่วมกันแต่แรงกระตุ้นร่วมก็ไม่ใช้สิ่ง ที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมที่แน่นอน แรงกระตุ้นของบุคคลต่างหากที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมกล่าว คือ ทฤษฎีของ Olson เน้นว่าระดับของปัจเจกจะไม่เข้ามามีส่วนร่วมในการกระทำร่วมกัน (collective action) นอกเสียจากแรงกระตุ้นของบุคคลส่งเสริมให้เขาต้องกระทำเช่นนั้น

ทฤษฎีของ Olson มีความน่าสนใจอย่างยิ่งเพราะเขาได้เสนอการอธิบายถึงข้อเท็จจริง เกี่ยวกับการที่ไม่เข้ามามีส่วนร่วม ในการกระทำร่วมกันทุกๆ ครั้งถึงแม้ว่าเขาจะมีเป้าหมายร่วมกัน (collective goals) คำอธิบายนี้มีความสอดคล้องกับฐานคติ (assumption) ที่ว่าความรู้สึกไม่พึงพอใจ (grievances) ไม่ใช่เงื่อนไขที่สำคัญของการเกิดขบวนการทางสังคม ปัญหาที่นักทฤษฎีการระดม ทรัพยากรได้โต้แย้งถึงสิ่งที่ Olson พยายามจะอธิบายว่าทำไมปัจเจกจึงไม่เข้าร่วมในการกระทำร่วมกัน แต่ในบางครั้งก็เข้าร่วมแม้ว่าจะปราศจากแรงกระตุ้นของบุคคล (selective incentive) ซึ่งเป็นปัญหาที่ ยังคงมีอยู่ต่อการแก้ไขปัญหาต่างๆ เหล่านี้ และการมีส่วนร่วมของบุคคลที่มีหลากหลายรูปแบบกิจกรรม การมีส่วนร่วมนั้นเป็นเพราะว่าบุคคลมีผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม (collective interest) ที่ไม่สามารถจะ ประสบผลสำเร็จได้ถ้าหากเป็นเพียงเหตุผลของแต่ละบุคคล ซึ่ง Olson ได้เชื่อมโยงกับการกระทำในระดับ บุคคล

2. องค์กร

ตามทฤษฎีการระดมทรัพยากร องค์กรคือ ทรัพยากรที่มีความสำคัญของขบวนการทาง สังคม แต่ก็ไม่ใช่ทั้งหมดของขบวนการ หากแต่องค์กรทำให้เกิดการลดต้นทุนการมีส่วนร่วมและความ

⁹⁸ Bert Klandermans and Sidney Tarrow. (1988). "Mobilization into social movements : Synthesizing European and American approaches" *International Social Movement* vol. 1 JAI Press Inc.,.

คิดเห็นของนักทฤษฎีการระดมทรัพยากรโดยทั่วไปองค์กรช่วยเพิ่มโอกาสของความสำเร็จและรูปแบบขององค์กรก็ต่างไปจากองค์กรราชการแบบดั้งเดิม อีกทั้งเป็นตัวแทนในการตกลงเพื่อสร้างให้เกิดผลสำเร็จของขบวนการ

3. ความคาดหวังในความสำเร็จ

ความคาดหวังในความสำเร็จนั้นมีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะจะเป็นแรงกระตุ้นร่วม ซึ่งปัจจัยนี้มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องโครงสร้างโอกาสทางการเมืองและยุทธวิธีในการต่อสู้อีกด้วย ขณะที่ Oberschall ก็ได้เชื่อมโยงความหมายของความสำเร็จว่ามีความสัมพันธ์กับจำนวนของผู้ที่เข้าร่วมในขบวนการ อีกทั้งย้าว่าชีวิตร่วมกันของขบวนการทางสังคมในระยะยาวจะเป็นเรื่องของความมีเหตุผลมากกว่าการกระทำที่ไร้เหตุผลดังเช่นความเชื่อแบบสำนักคิดพฤติกรรมรวมหมู่แบบดั้งเดิม

โดยกลยุทธ์ที่ชุมชน ชุมชนท้องถิ่นที่เข้าร่วมขบวนการมีระดับความคิดเห็นที่เห็นด้วยในระดับมาก สูงสุด 2 อันดับแรก ได้แก่ กลยุทธ์หลักด้านเป้าหมายที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ได้ระบุไว้ว่ามีโอกาสในความสำเร็จที่มากเพียงพอที่จะส่งผลทำให้สมาชิกของชุมชน ชุมชนท้องถิ่นเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าว และกลยุทธ์ด้านผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการเข้าร่วมในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ที่จะมีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการของสมาชิกของชุมชน/ชุมชนท้องถิ่น

ส่วนชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นที่มีระดับความคิดเห็นระดับมากลดหลั่นกันลงมาดังปรากฏในกรณีของ

- “ป่าชุมชนโคกหินลาด” ตำบลนาขา อำเภอบึงสามพัน จังหวัดมหาสารคาม
- “ป่าชุมชนจอมศรี” ตำบลจอมศรี อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดอุดรธานี
- “เขื่อนไชยะบุรี” ตำบลห้วยใหญ่ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดมหาสารคาม

การที่ทั้ง 3 ชุมชน ชุมชนท้องถิ่นต่างมีระดับความคิดเห็นในระดับสูงสุด โดยเฉพาะในกลยุทธ์ด้านเป้าหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่กำหนดไว้ ที่สมาชิกของชุมชน ชุมชนท้องถิ่นเห็นว่ามีโอกาสของความสำเร็จมากพอ ซึ่งเป็นหนึ่งในองค์ประกอบที่สำคัญพื้นฐานของทฤษฎีการระดมทรัพยากร นั่นก็คือ องค์ประกอบด้านความคาดหวังในความสำเร็จที่จะเกิดขึ้น ที่จะเป็แรงกระตุ้นในการเข้าร่วมขบวนการของชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ ที่ทำให้ทั้ง 3 ชุมชน ชุมชนท้องถิ่นเข้าร่วมในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีเป้าหมายในการจัดสรรทรัพยากรป่าที่ดิน น้ำที่ยั่งยืน

ในด้านโอกาสทางการเมืองเชิงโครงสร้าง การใช้ให้โอกาสทางการเมืองเชิงโครงสร้างเพื่อทำให้บรรดานักการเมืองและสังคมตระหนักที่เกิดขึ้นกับพวกตนในภาพรวมมีค่าเฉลี่ยปานกลาง แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อแต่ละข้อก็มีค่าเฉลี่ยปานกลางเช่นเดียวกัน

การที่ผลของการวิเคราะห์ข้อมูลปรากฏออกมาเช่นนี้หากอธิบายในแง่ของแนวคิด ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (political process theory) สาเหตุสืบเนื่องมาจาก

ประการที่หนึ่ง ความเข้มแข็งของชุมชน ชุมชนท้องถิ่นบางชุมชนที่มารวมตัวกันเป็นขบวนการ มีความเข้มแข็งไม่มากพอ หรือมีการเตรียมความพร้อมของชุมชน ชุมชนท้องถิ่น บางชุมชนที่มารวมเป็นขบวนการที่จะลุกมาต่อสู้กับรัฐ มีการเตรียมความพร้อมในประเด็นของการเปิดพื้นที่ของสื่อของขบวนการเคลื่อนไหว เพื่อให้บรรดานักการเมืองและสังคมตระหนักถึงสิ่งที่เกิดขึ้นกับพวกตนมีความพร้อมไม่มากพอ

ประการที่สอง ระดับของจิตสำนึกของชุมชน ชุมชนท้องถิ่นในการลุกมาเคลื่อนไหวในรูปแบบของขบวนการไม่มากพอ คือ ยังมีข้อจำกัดในการทำให้ทุกคนในชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นรับรู้ว่าจะระบบการเมืองหรือรัฐบาลที่บริหารประเทศในขณะนั้นขาดความชอบธรรม

ประการที่สาม การใช้โอกาสทางการเมืองเชิงโครงสร้างในการเปิดพื้นที่ให้สื่อของชุมชน ชุมชนท้องถิ่นทำให้บรรดานักการเมืองและสังคมตระหนักในสิ่งที่เกิดขึ้นกับพวกตนยังมีไม่มากเพียงพอ โดยชุมชน ชุมชนท้องถิ่นยังไม่ได้ตระหนักถึงความสำคัญในด้านนี้ที่บุคคลที่เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมให้ความสำคัญกับบริบททางการเมืองที่เป็นอยู่ในขณะนั้น เกื้อกูลหรือเกื้อหนุนต่อการเคลื่อนไหวของพวกตน ในทางตรงกันข้ามชุมชน ชุมชนท้องถิ่น กลับให้ความสำคัญกับการประเมินความสำเร็จของพวกตนที่จะเกิดขึ้นจากการเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวเพราะแต่ละคนที่เข้าร่วมมีจิตสำนึกตลอดจนระดับการรับรู้เหตุผลของการเข้ามาเคลื่อนไหวร่วมกัน

การสร้างกรอบวาทกรรม เพื่อจูงใจให้เข้าร่วมกับการเคลื่อนไหวของขบวนการนั้น หากพิจารณาภายใต้แนวคิดที่ว่าด้วย**วาทกรรม** (discourse) ผลการวิเคราะห์ข้อมูลปรากฏการใช้วาทกรรมอยู่ในระดับปานกลางเท่านั้น ทั้งนี้อาจมีสาเหตุมาจาก

ประการที่หนึ่ง การใช้เครื่องมือในการต่อสู้ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยใช้การสร้างกรอบวาทกรรมหรือการสร้างวาทกรรมทางการเมืองหรือการใช้ถ้อยคำที่ไปกระตุ้นจิตใจให้สมาชิกของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อให้สมาชิกออกมา เพื่อให้เป้าหมายในการจัดสรรทรัพยากร อาทิ ป่า ที่ดิน และน้ำที่ยั่งยืน โดยการใช้สิทธิชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 แกนนำของขบวนการต้องมีทักษะตลอดจนศักยภาพความสามารถ และประสบการณ์ในการใช้เครื่องมือนี้ หากแกนนำขาดทักษะตลอดจนศักยภาพและความสามารถดังกล่าวแล้ว ย่อมเป็นเรื่องยากที่จะสามารถใช้เครื่องมือนี้ได้ดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผล

ประการที่สอง การใช้เครื่องมือที่กล่าวมาในประการที่หนึ่ง โดยแกนนำขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ “วาทกรรม” ก่อนว่ามีนัยว่าอะไร นอกจากนี้ยังต้องเข้าใจและตระหนักกว่าทำหน้าที่ในเรื่องใด อาทิเช่น การประกอบสร้างความรู้ความจริงโดยใช้ภาษาในรูปของถ้อยคำที่เรียกว่า “วจนภาษา” หรือ ภาษาท่าทางที่เรียกว่า “อวัจนภาษา” รวมทั้งต้องรู้ต้องเข้าใจถึงองค์ประกอบของวาทกรรมที่มีองค์ประกอบทางด้านอุดมการณ์ อำนาจในการบังคับ และศิลปะในการใช้ภาษา ซึ่งแกนนำของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต้องเข้าใจและเข้าถึงองค์ประกอบทั้ง 3 ของวาท

กรรมดังกล่าว และมีทักษะตลอดจนประสบการณ์ในการใช้วาทกรรมทั้ง 3 องค์ประกอบอย่างครบถ้วน สมบูรณ์มากเพียงพอ

ประการที่สาม เมื่อบรรดาแกนนำได้เข้าใจและเข้าถึงตลอดจนมีทักษะประสบการณ์ในการ ใช้ในการสร้างประกอบสร้างวาทกรรมตามที่กล่าวมาในประการที่สองแล้ว ยังจะต้องเข้าใจในเรื่องของ “ภาคปฏิบัติการวาทกรรม” (Discursive Practice) และภาคปฏิบัติการทางบริบททางสังคมและ วัฒนธรรม (Social Practice) ซึ่งภาคปฏิบัติการ วาทกรรมเป็นเรื่องของการผลิตหรือการสร้างหรือการ ประกอบสร้างวาทกรรมให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย หลังจากนั้นก็แพร่กระจายหรือกระจายวาทกรรม ที่ได้รับการผลิตหรือประกอบสร้างขึ้นมาให้มีการแพร่กระจายไปยังกลุ่มเป้าหมาย แต่มีเงื่อนไขว่าวาท กรรมที่ผลิตหรือมีการสร้างกรอบวาทกรรมขึ้นมาจะต้องสอดคล้องกับบริบททางสังคม วัฒนธรรมนั้นๆ

กล่าวโดยสรุปก็คือ การใช้วาทกรรมในการสร้างแรงจูงใจให้คนเข้ามามีส่วนร่วมนั้น ก่อนข้างมีความสลับซับซ้อน ซึ่งเป็นข้อจำกัดของแกนนำในการใช้การสร้างวาทกรรมต่างๆ เพื่อจูงใจคน ให้เข้าร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหว

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.3.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1) รัฐควรให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนมากกว่าการกำหนดเรื่อง “สิทธิชุมชน” ไว้ใน รัฐธรรมนูญ แต่รัฐควรสร้างกลไกที่เอื้อต่อการรักษาสิทธิชุมชน ใช้สิทธิชุมชน ของชุมชน ชุมชนท้องถิ่น อย่างเป็นรูปธรรม เพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติมากกว่าเป็นสิ่งที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ

2) รัฐควรให้ความรู้ความประชาชนในเรื่อง “สิทธิชุมชน” ตามที่รัฐธรรมนูญบัญญัติไว้ เพื่อให้ประชาชนในชุมชน ชุมชนท้องถิ่นรู้ว่าตนมีอำนาจอันชอบธรรมในการกำหนดชีวิตของชุมชนที่ตน อาศัยอยู่ร่วมกับรัฐ และสังคม

3) แกนนำขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ควรมีการแลกเปลี่ยนบทเรียน และถอด บทเรียนระหว่างกัน เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับภาคประชาชน อันเป็นรากฐานที่สำคัญในการยึดหยัดใน สิทธิอันชอบธรรมที่พึงมีตามรัฐธรรมนูญในการจัดการทรัพยากรที่ดิน ป่า และน้ำที่ยั่งยืน และต่อสู้กับ โครงการพัฒนาของรัฐที่ทำลายวิถีชีวิตดั้งเดิมที่ชุมชน ชุมชนท้องถิ่นเป็นอยู่มาอย่างยาวนาน

5.3.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1) ชุมชน ชุมชนท้องถิ่น ที่นำมาศึกษาเน้นหนักไปทางป่าชุมชนทั้งหมด 7 ป่าชุมชน ในขณะที่มีเขื่อนเพียง 3 เขื่อน ดังนั้นหากมีการวิจัยครั้งต่อไปเกี่ยวกับเรื่องนี้ชุมชน ชุมชนท้องถิ่น (ดั้งเดิม) ที่จะนำมาศึกษาควรมีความหลากหลายมากกว่านี้ และในสัดส่วนที่มีจำนวนใกล้เคียงกัน

2) ชุมชน ชุมชนท้องถิ่น ที่นำมาศึกษาในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนว ใหม่นี้จำกัดพื้นที่ในการศึกษาเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนั้นในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ ในครั้งต่อไปอาจใช้ภาคอื่นๆ เป็นพื้นที่ในการศึกษา อาทิ ภาคเหนือ หรือภาคใต้ เป็นต้น

3) วิธีการวิจัยครั้งนี้จะใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน (mixed methods research) ที่ผสมผสานระหว่างวิธีการวิจัยเชิงปริมาณกับวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ สำหรับการวิจัยครั้งต่อไปควรเป็นการวิจัยที่ใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน แต่ให้นำหนักไปที่วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก เพื่อที่จะได้ข้อมูลเชิงลึก ซึ่งจะนำมาสู่ผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่ลุ่มลึกมากกว่าการให้ข้อมูลในภาพรวมที่ขาดการลงรายละเอียด

